

ЧЫГЫШ ТААНУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ISSUES OF ORIENTAL STUDIES

e-ISSN: 1694-8653

№2/2024, 1-12

УДК:

DOI: [10.52754/16948653_2024_2_1](https://doi.org/10.52754/16948653_2024_2_1)

**ИЕРУСАЛИМ ЖАНА ТАРЫХЫЙ ПАЛЕСТИНАДАГЫ КОНФЕССИОНАЛДЫК
АЛАКАЛАРДАГЫ МАСЕЛЕЛЕР: ТАРЫХЫЙ-УКУКТУК АНАЛИЗ**

ПРОБЛЕМЫ КОНФЕССИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ИЕРУСАЛИМЕ И
ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАЛЕСТИНЕ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

PROBLEMS OF CONFESSIONAL RELATIONS IN JERUSALEM AND HISTORICAL
PALESTINE: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

Абдуганиев Асилбек Алимжанович

Абдуганиев Асилбек Алимжанович

Abduganiev Asilbek Alimzhanovich

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Master's student, Osh State University

asilbek9320@mail.ru

Эркебаев Элес Мизанович

Эркебаев Элес Мизанович

Erkebaev Eles Mizanovich

ф.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.ф.н., доцент, Ошский государственный университет

Associate Professor, Osh State University

rkebaev@oshsu.kg

ИЕРУСАЛИМ ЖАНА ТАРЫХЫЙ ПАЛЕСТИНАДАГЫ КОНФЕССИОНАЛДЫК АЛАКАЛАРДАГЫ МАСЕЛЕЛЕР: ТАРЫХЫЙ-УКУКТУК АНАЛИЗ

Аннотация

Бул макалада Ортоңку Чыгыштын, анын ичинде Иерусалим менен Палестина аймагынын тарыхый, диний, жана укуктук аспектилерин жалпы изилденүү менен бул изилдөөдө төмөнкү негизги маселелер талданат: Ортоңку Чыгыштын географиялык жана геосаясий мааниси; Палестинадагы тарыхый, этностук, диний жана саясий өзгөрүүлөр; Иерусалимдин үч монотеисттик дин үчүн өзгөчө конфессионалдык баалуулугу. Макаланын негизги бөлүктөрүн түзгөн бул маселелерди талдоодо, Иерусалим (Кудус) шаары жана бул шаардын диний маңыздуулугу бүгүнкү күндөгү жаңжалдардын себептери менен байланыштырылып, алардын укуктук жана тарыхый өңүттөрү анализделет.

Ачкыч сөздөр: Иерусалим (Кудус), Палестина, Конфессия, Тарых, Укук

*Проблемы конфессиональных отношений в
Иерусалиме и исторической Палестине: историко-
правовой анализ*

*Problems of confessional relations in Jerusalem and
historical Palestine: historical and legal analysis.*

Аннотация

В этой статье представлено общее исследование исторических, религиозных и правовых аспектов Ближнего Востока, включая Иерусалим и Палестину, и анализируются следующие ключевые вопросы этого исследования: географическое и геополитическое значение Ближнего Востока; Исторические, этнические, религиозные и политические изменения в Палестине; Особая конфессиональная ценность Иерусалима для трех монотеистических религий.

При анализе этих вопросов, составляющих основные части статьи, город Иерусалим (Иерусалим) и религиозное значение этого города связаны с причинами современных конфликтов, анализируются их правовые и исторические аспекты.

Abstract

This article presents a general study of the historical, religious and legal aspects of the Middle East, including Jerusalem and Palestine, and analyzes the following key issues of this study: the geographical and geopolitical significance of the Middle East; historical, ethnic, religious and political changes in Palestine; the special confessional value of Jerusalem for the three monotheistic religions. In analyzing these issues, which constitute the main parts of the article, the city of Jerusalem (Jerusalem) and the religious significance of this city are related to the causes of modern conflicts, their legal and historical aspects are analyzed.

Ключевые слова: Иерусалим (Иерусалим), Палестина, Исповедь, История, Закон

Keywords: Jerusalem (Al-Quds), Palestine, Confession, History, Law

Киришүү

Иерусалим жана тарыхый Палестина эң байыркы цивилизациялардын жана үч самавий (асмандан келген диндер) диндер пайда болгон, Азия, Африка жана Европа континенттерин бириктирген стратегиялык аймак[20].

Ошондой эле Иерусалим жана Палестина 1902-жылы Америкалык деңиз стратегиясы боюнча адис жана тарыхчы Альфред Тайер Мэхэн тарабынан алгачкы ирет Ортоңку Чыгыш [9] өлкөлөрү деп колдонулган аймактын ичинде орун алат. Айрым изилдөөчүлөр, «Жакынкы Чыгыш» жана «Ортоңку Чыгыш» түшүнүктөрүн бирдей деп эсептешкен. Бүгүнкү күндө Ортоңку Чыгыштын абдан маанилүү аймак болушу жана бул аймакта тынымсыз кагылышуулардын жүзөгө келишинин негизги себептеринин бири-дүйнөдөгү стратегиялык мааниге ээ болгон кара алтын, же болбосо мунайдын чоң бөлүгүнүн ушул аймактын астында жайгашкандыгы болуп саналат. Ошондой эле, үч самавий диндин пайда болгон жери дагы ушул аймакта орун алган. Тарыхта бул аймак көптөгөн күч күрөштөрүнө күбө болуп, бийлик балансы бир канча жолу алмашылган. Ошондой эле цивилизациянын бешиги деп эсептелген Месопотамия дагы ушул жерде жайгашкан. Еврейлер менен мусулмандардын атасы деп эсептелген Ибрагим пайгамбардын туулган жери болгон Харран дагы ушул аймакка кирет. Ошондуктан Ортоңку Чыгыш, ар түрдүү маданияттардын интеграциялык борбор болуп саналат.

Ортоңку Чыгыш, стратегиялык табигый ресурстарга бай аймак болуп, бул дүйнөдөгү мунай запасынын болжол менен 65%ын жана жаратылыш газынын болжол менен 55%ын камтыйт. Геосаясий жактан үч континенттин кесилиш жеринде жайгашкан. Дүйнөдөгү эң маанилүү логистикалык жана транспорттук түйүндөрдүн көпүрө борбору болуп эсептелет. Ошондой эле, дүйнөдөгү калктын эң тез өсүшү байкалган аймактардын бири. Айрыкча курал-жарактар менен баллистикалык ракеталардын эң көп жайылган жерлердин катарында. Этникалык жактан алганда, бул аймак ар түрдүү улуттук жана этностук топторду камтыйт. Бул айтылган себептердин баарынан улам Ортоңку Чыгыш дайыма дүйнөлүк чоң күч катары эсептелген мамлекеттердин кызыкчылыктарынын жана таасиринин борборунда болуп келген. Бүгүнкү күндө да бул аймак кагылышуулар болуп жаткан жер катары кала берүүдө[13].

Аймак иудейлер, христиандар жана мусулмандар тарабынан ыйык деп эсептелет. Анткени, бир кудайга ишенген бул үч чоң дин үчүн ыйык деп саналган жерлердин көбү Иерусалим аймагында топтолгон. Мисалы, Иса пайгамбардын төрөлгөн жери (Байтулахм) [2] жана анын ыйык мүрзөсү, Мухаммед пайгамбардын көккө көтөрүлгөн жери деп эсептелген Аксамечити [38] жана Ибрагим пайгамбардын курмандык чалган ташы (Хажар ал-Муаллак) Иерусалимдеги маанилүү ыйык жерлердин айрымдары гана болуп саналат [31]. Мына ошондуктан Иерусалим жана Палестина аймагындагы маселелердин жана кагылышуулардын эң негизги себеби саясий жана экономикалык себептер гана эмес, балким конфессионалдык түшүнүктөр да болуп эсептелет [5].

Бул изилдөөбүздө учурдагы дүйнөлүк көйгөйгө айланган Иерусалим жана тарыхый Палестина аймагындагы кагылышуулардын диний-конфессионалдык себептерине кыскача тарыхый жана укуктук анализ жасоого аракет кылабыз.

Соңку учурлардагы Ортоңку Чыгыш өлкөлөрү арасында Израиль менен Палестина ортосундагы согуштун курч алышы жана Израилдин Газадагы геноцид аракеттери бүткүл

дүйнө калкын абдан тынчсыздандырды. Бул жагдай боюнча БУУнун Эл аралык сотунун Израилди Газадагы геноцид аракеттерин алдын алуу жана анклавдагы гуманитардык кырдаалды жакшыртуу үчүн чукул чараларды көрүүгө милдеттендирүү сыяктуу маселеге таандык бир канча чечимдерди кабыл алгандыгын да маалымат каражаттары аркылуу билебиз [15]. Бирок азыркы күндөрдө да биз күбө болуп жаткан Израиль менен Палестина ортосундагы кагылышуулардын башаты болжолдонгондон да эски тарыхтарга барып такалат. Мына ошондуктан маселеге туура анализ жасоодо Палестинанын тарыхына терең баа берүү талап кылынат.

Айтып өткөндөй бүгүнкү күндө да уланып жаткан Израиль-Палестина жанжалынын тамыры миңдеген жылдар мурунтан башат алат. Башкача айтканда, Палестина жергесине болгон укугун талап кылган Ысрайыл уулдары менен Палестиналыктардын мамилесин туура түшүнүү үчүн бүгүнкү күндөн 3200 жыл мурунку тарыхка кайрылуу керек [8].

Бир өлкөнүн тарыхы жана географиялык шарттары ал жерде жашаган элдердин социалдык, саясий, экономикалык жана диний жашоосуна сөзсүз түрдө таасирин тийгизет. Ушул себептен улам, алгач Палестина аймагынын тарыхы жана географиялык өзгөчөлүктөрү тууралуу кыскача маалымат берүү максатка ылайык болот.

Палестина деген ат мындан мурдагы доорлордо бул аймакта жашаган элдин аты менен байланышкан. Ибранилер бул элди Пелиштин, алардын аймагын болсо Пелешет деп аташкан. Пелешет же Плишет "Пелиштиндердин өлкөсү" же "Палестиндиктердин өлкөсү" дегенди билдирет. Ушул себептен улам аймак Палестина деген атка ээ болгон. Пелиштиндер б.з.ч. 12-кылымда Криттен же Түштүк Анадолу жээктеринен азыркы Палестина жээктерине көчүп келишкен деп айтылат. Ал эми Римдиктер бул жерлерди Палестина деп аташкан [10].

Жайгашуу жагынан жалпылай алганда, Палестина деп аталган аймак Азия континентинин батыш бөлүгүндө жайгашкан жана 29, 30 менен 33,15 түндүк кеңдиктери жана 34,15 менен 35, 40 чыгыш узундуктарынын ортосунда орун алгандыгы айтылат [19].

Палестинанын саясий чектери өзгөрсө да, анын географиялык чектерине байланыштуу көпчүлүк көз караштар бирдей. Бул көз карашка ылайык, Палестина деп аталган жерлер негизинен Сирия менен Египет жана Жер Ортолук деңизи менен Иордания (Шария) дарыясы ортосундагы аймакты камтыйт. Иордания (Шария) дарыясынын Өлүк деңизге (Лут көлү) куюлган жерлери да Палестинанын чыгыш чегине кирет. Бул чектердин ичинде Палестина аймагы географиялык жактан үч бөлүккө бөлүнөт: Жер Ортолук деңизинин жээк тилкеси, түндүктөн түштүккө карай жайгашкан тоолордук тилке жана эң чыгышта жайгашкан Шария өрөөнү.

Бул үч бөлүктөн турган географиялык бөлүштүрүү дээрлик бардык булактар тарабынан кабыл алынган. Орто тоолуу аймак же бийик тегирмендер бөлүгү көбүнчө түндүктөн түштүккө чейин жайгашкан Сафад жана Назарат (Насра) шаарлары жана Табор тоосу жайгашкан Галила (Жалила) аймагы; ортоңку бөлүк, Наблус шаары жайгашкан жана батышта Кармал тоосуна чейин созулган Самария (Самирия) аймагы; андан дагы түштүккө карай, Шария дарыясынын Өлүк деңизге куюлган жеринен баштап, Иерусалим, Батхалам (Байтуллахм) жана Хаврон (Халилур-Рахман) шаарлары жайгашкан Жудая (Яхудия) аймагы; жана түштүктө, Беер-Шева (Бируссаби) шаары жайгашкан Нагав чөлү. Палестина жеринин аянты 26,319 км² түзөт [3].

Палестиналыктардын атын биринчи жолу Египет фараону III. Рамзес (б.з.ч. 1198-1167) бийлик жүргүзгөн жылдын 8-жылы (б.з.ч. 1190) жазылган Мадинат-Хабу/Жеңиш китебинде кездештиребиз. Бул китепте, аталган фараон Эге көчүүлөрүнө каршы күрөшүн бардык деталдары менен баяндап, жеңилген элдердин аттарын тизмелеп берет. Ал элдердин арасында "Палесттер" деп аталган палестиналыктар да бар.

Тооратта "Кафтор", Египет жазмаларында болсо "Каптиу" деп аталган Грит аралы палестиналыктардын мекени болуп саналат. Демек, палестиналыктар бүгүнкү Палестинага Гриттен көчүп келишкен жана алар, негизинен, Индо-Европалык элдерден болушат.

Палестиналыктар б.з.ч. 1190-жылы Египет фараону III. Рамзеске каршы күрөшүүдө жеңилгенден кийин, фараондун вассалы катары бүгүнкү Палестинага жайгаштырылышкан.

Муса пайгамбарын жетектеген Ысрайыл уулдары болсо, болжол менен 60 жылдан кийин Палестинага келишет. Себеби бул жер – аларга кудай Яхова тарабынан убадаланган жер. Бирок, өздөрүнө убадаланган аймакта Ысрайыл уулдарына толук карама-каршы келген бир эл жашап жаткан жана аларда темир куралдар бар болгон. Ошондуктан, Ысрайыл уулдары жээк жээгине түшүмдүү топуракка эмес, андан аркадагы түшүмсүз жерлерге жайгашууга мажбур болушат. Мындан кийин, Палестина жеринин чыныгы ээси болуу үчүн эки элдин ортосунда аеоосуз күрөш башталат [21].

Израилдиктер менен палестиндердин ортосундагы жер талашуу маселесиндеги күрөшүнүн биздин заманга чейинки доорунда жалпы үч самавий диндерде аттары аталган Азирети Ибрахим, Азирети Исхак, Азирети Якуб (Тооратта Якубтун атын Ысрайыл-Израил деп өзгөрткөнү баяндалат [36]), Азирети Муса жана Азирети Давуд сыяктуу пайгамбарлар жана алардын ишмердүүлүгү маанилүү орунду ээлейт. Анткени Палестина аймагы диний литературада «Арз Мавьуд» деп дагы аталат жана бул Иудей ишенимине ылайык, Аллахтын Ибрахим пайгамбарга жана анын тукумдарына берүүнү убада кылган жери үчүн колдонулган термин башкача айтканда «Убада кылынган жер» болуп эсептелет [1].

Ал эми бул эки улуттун биздин замандын эң узак жана акыр-аягы көрүнбөгөн кагылышуусунун тамыры-Навуходоносордун, Александр Македонскийдин, падыша Ироддун, император Титтин жана Султан Саладиндин дооруна барып такалары да айтылат [16].

Чындыгында Израилдиктер менен палестиндер миңдеген жылдар бою күрөшүп, талашып келген Палестина аймагынын өзгөчөлүгү жер асты байлыктарга толо болушу жана стратегиялык аймак болушу менен чектелбейт. Бул жердин тарыхтан бүгүнкө чейин, жадагалса келечекте да маанилүү кылган эң негизги өзгөчөлүгү, жогоруда айтып өткөндөй бул аймакта Иудаизм, Християнчылык жана Исламда жөн гана жер эмес, «Ыйык жер» деп эсептелген Иерусалим же башка аталышы менен Кудус шаарынын орун алгандыгы жатат.

Андыктан изилдөөбүздүн да максатына ылайык Палестина жана бул аймакта жайгашкан «Ыйык жер»-Иерусалим же Кудустан улам жаралган конфессионалдык маселелерди Иудаизм, Християнчылык жана Ислам дининин негизинде тарыхый-укуктук анализ менен талдаганга аракет кылабыз.

Диндер жана Иерусалим (Кудус)

«Иерусалим» же «Кудус» бир шаардын аты болуудан алда канча чоң мааниге жана баалуулукка ээ. Бул үч монотеисттик диндин, тактап айтканда, Иудаизмдин, Христиан

дининин жана Исламдын ишениминдеги адамдар үчүн «Ыйык Шаар» болуп эсептелет. Иудейлер шаардын аталышынын биринчи жолу Тооратта кездешкендиги жана анын ыйыктыгы менен түбөлүктүүлүгү Падыша Давуд жана Сулайман (Соломон) башкаруусу менен байланыштуу экенине ишенишет. Чынында, Тооратта (жана Инжилде) Кудус поэзияга окшош терең сезимдер менен сүрөттөлөт. Мисалы, Забурда бир жерде (48:3/2) «Бүткүл дүйнөнүн кубанычы», дагы бир жеринде (50:2) «Кемчиликсиз сулуулук» деп жазылган. Марсияларда (1:1) болсо «шаарлардын төрөсү» деп аталган [25].

Кудус үч самавий дин үчүн бирдей өзгөчө мааниге ээ. Анын мааниси кээде хадистерде, кээде ыйык китептерде чагылдырылган. Эми Кудустун үч самавий диндин ар бириндеги маанисине кыскача көз жүгүртөлү.

Иудаизмде Кудус

Иудаизмдин ишеним жана баалуулуктар системасында Кудус жер бетиндеги эң улуу жана даңктуу шаар деп эсептелет. Бул аймакта жайгашкан Бет-Хамикдаш (Ыйык Үй) иудейлер үчүн өтө маанилүү ибадаткана болуп саналат. Ислам салтында Мечит Акса аталышы менен белгилүү. Иудейлер Кудусту эң ыйык жана кайталангыс кооздуктарга ээ жер катары эсептешет, анткени алар Кудайга жолугуу жана кайра жаралуу күнү дал ушул шаарда башталат деп ишенишет. Ошондуктан, иудейлер намаз окуганда Кудуска бет алышат. Мындан тышкары, Иудей дининин адабиятында кабыл алынган Махди түшүнүгү да түздөн-түз Кудуста пайда болот деген ишеним үстөмдүк кылат [29].

Иудаизмде Кудуска болгон терең сүйүүнүн негизги факторлору бир нече себептен улам келип чыгат. Буларга төмөнкүлөр кирет: Ибрахим пайгамбардын уулу Исхакты Кудайга арноо үчүн Мория тоосуна алып барганы, Давуд (Давид) падышанын Кудуска жайгашып, келишим сандыгын (Ахит сандыгын) ал жерге коюшу, жана Кудустун «Давиддин шаары» деп аталышы сыяктуу окуялар [33].

Иудаизмде Мечит Аксанын түштүк-батышында жайгашкан Давуд падышанын мүрзөсү өзгөчө диний мааниге ээ. Бул мүрзө Сион тоосунда чиркөө куруу иштеринин жүрүшүндө табылган жана кийинчерээк мечитке айландырылган. 1948-жылдан кийин бул жер иудейлердин сыйынуу жайына айланган [17].

Ыйлоо дубалы (Батыш дубалы) иудейлер үчүн тарыхый жана диний мааниси чоң болгон архитектуралык объект. Ал Сулайман падыша тарабынан курулган ибадаткананын калдыгы катары эсептелет. Вавилон падышасы Навуходоносор жана кийинчерээк римдик Тит тарабынан талкаланган бул дубал Сулейман Канунинин доорунда кайра жаңыланып, шаардын башка курулуштары менен бирге оңдолгон [11]. Иудейлердин бул дубалда тилек тилеп, кагазга жазылган тилектерди таштардын арасына коюу салтын Орто кылымдардан бери улантып келишет [4].

Христианчылыкта Кудус

Кудус Христиан дининин башаты катары эсептелет. Бул шаар Иса пайгамбардын кыйноого тартылган, жерге коюлган, үчүнчү күнү кайра көтөрүлгөн жана кайра кайтып келээри ишеними менен байланыштуу. Матта инжилинде "Кудайдын ыйык шаары" деп аталган бул жер Христиан дини үчүн маанилүү болуп саналат [22].

Византия империясы башкарган доордо Кудустагы чиркөөлөрдүн курулушу тездеген. Христиан дүйнөсүндө эң ыйык жайлардын бири деп эсептелген Кыямат Чиркөөсү (Куттуу Мазар Чиркөөсү) жана Ыйык Туулган Чиркөөсү ушул шаарда жайгашкан. Иса пайгамбардын акыркы жеген тамагы (Эвхаристия), кыйноого алынуусу, өлүмү жана кайра тирилүүсү дал ушул чиркөөлөрдө болгон деп ишенишет. Ошондой эле, Насирадагы "Кабарлануу Чиркөөсү" Христиандар үчүн маанилүү болуп саналат. Кызыгы, 638-жылдан бери Кыямат Чиркөөсүнүн ачкычын Мусулман Жудех жана Нусайба үй-бүлөлөрү сактап, чиркөөнүн эшиктерин күн сайын ачуу милдетин аткарып келишет. Иса пайгамбардын ишмердүүлүгү Галилеяда башталып, кийин Кудуска багыт алган, анткени ал элдин терс мамилесине туш болгон [18].

Азыркы учурда да Кудус Кудайдын көз алдында маанисин сактап, Христиан дининин сыйынуучу жана урмат кыла турган жерлеринин бири бойдон калууда.

Христиан дини боюнча талдаганда, Кудустун ыйыктыгы жана мааниси үч негизги категорияда каралуусу мүмкүн. Алар: 1) Иса пайгамбардын окуяларынын Кудуста өтүшү; 2) Христиан дини үчүн өзгөчө мааниге ээ болгон Ыйык Мазар Чиркөөсүнүн ушул шаарда курулушу; 3) Кудус ажылык ибадатын аткаруу үчүн ыйык жай болуп эсептелиши [7].

Исламда Кудус

Мусулмандардын ишеним жана баалуулук системасында Мекке жана Мадина шаарлары чоң мааниге ээ. Бул ыйык шаарлар тизмесинде Кудус дагы өзгөчө мааниге ээ. Кудус жана Мечит Акса, Ислам дүйнөсүндө ыйыктыгы жана руханий мааниси менен чоң орун алат [23]. Мечит Акса, Ислам дүйнөсүнүн биринчи кыбыласы катары кабыл алынат. Курани Каримде Кудус боюнча кыйыр түрдө сөз болот. «Ал эми аны жана Лутту куткарып, ар ким үчүн береке менен толтурулган жерге жеткирдик»[34] деген аят менен Кудуска шилтеме берилгени айтылат.

Кудус шаары, анын ичинде Мечит Акса да жайгашкан аймак, ыйык аймак катары бааланган. Ислам дининде Мечит Аксанын мааниси хадистерде да өз ордун тапкан. Мечит Акса, Мечит Харам жана Мечит Набави менен бирге зыярат кылынуусу сунушталган ыйык жерлер болуп саналат. Андан кийин Мечит Акса, Мечит Харамдан кийинки эң ыйык жана руханий мааниси жогору болгон жер катары белгиленген. Пайгамбар (с.а.в) Меккеден Мадинага хижрат кылуудан мурун, Кааба алдында эки же үч жыл бою туруп, намаздарын Кудуска карай багыттап окуган. Мадинага хижрат кылгандан кийин дагы ушул адатты уланткан [14].

Убакыт өтүп, Аллах тарабынан Пайгамбарга: «Эми жүзүңдү Мечит Харамга карата бур!»[35] - деп айтылган аят аркылуу кыбланын өзгөргөнү билдирилген.

Улук Аллахтын буйругу менен Пайгамбар, Меккедеги Мечит Харамдан береке берилген Мечит Аксага алып барылган. Бул окуя түнкү сапар (Исра) деп аталат, ал эми ушул жерден жети кабат асманга болгон сапар (Мираж) деп аталат [28]. Пайгамбар (с.а.в.) тарабынан жасалган бул окуялар менен бирге, Ислам дүйнөсүндө Кудустун мааниси ачык-айкын көрсөтүлүүдө. Ошондой эле, Кудус көптөгөн пайгамбарлардын жашаган жана элчилик милдетин жүргүзгөн шаары катары белгилүү [24].

Иерусалимдеги (Кудус) конфессионалдык алакалардагы чыр-чатактарга тарыхый-укуктук анализ

Белгилүү болгондой «Ыйык жерлер» деп сыпатталган бул аймакта биринчи кезекте Кудус үч чоң дин үчүн да өзгөчө мааниге ээ. Иудейлердин ыйык ибадатканасы болгон Бет Хамикдаштын курулган (азыр Батыш дубалынан бир бөлүгү сакталган) жери, Мечит Акса, Сахрат-ус Кубба (Мухаммеддин пайгамбардын Миражга чыккан жери жана мусулмандардын биринчи кыбласы) жана Иса пайгамбардын асманга көтөрүлгөн жери деп эсептелген Кыямат Чиркөөсү/Зайтун тоосу, жалпысы ушул жерде жайгашкан. Мындан тышкары, Иса пайгамбардын төрөлгөн жери болгон Вифлеем жана Иса менен Мариамдын жашаган жери болгон Назарт дагы ушул ыйык аймакта орун алган.

Тарыхта Кудустун негизги себеп болуусу менен 4000 жыл мурун башталган Самавий диндердин аймактагы бири-бири менен болгон атаандаштык жана согуштарын байкоого болот. Бул согуштар кээде айды (Ислам) жана крестти (Християнчылык), кээде айды жана жылдызды (Давуд-Иудаизм), кээде болсо үчөөнү бирдей бир-бирине каршы кылып келген.

Бул географияда жашаган адамдар негизинен сүйлөгөн тилдери жагынан жакын жана түпкүрү бир жерге барып такалат. Араптар жана Ибранилер-Ортоңку Чыгыштын маданиятын тааныткан элдердин эң көрүнүктүүлөрү. Алар дайыма тирешип жүргөнү менен, чындыгында бири-биринин тууганы болуп эсептелишет. Алардын тилдери жана маданияттары окшош өзгөчөлүктөрдү көрсөтөт [30].

Араптар менен Ибранилер бири-бирин жек көргөнүнө карабай, чындыгында генетикалык жактан бири-бирине өтө жакын. Бул жакындыктын себеби Ибранилер менен Араптардын генетикалык жактан туугандыгынан болушу мүмкүн [26].

Бул жер, б.з.ч. 950-жылы курулган жана кийинчерээк б.з.ч. 515-жылы Вавилондор тарабынан бузулган, андан кийин Еврейлер кайтып келип кайрадан түптөшкөн жана б.з. 70-жылы Римдиктерге каршы көтөрүлүшкөндө жок кылынган Сулайман Храмынын жайы болуп эсептелет. Ошондуктан бул аймак Еврейлер үчүн тарыхтан бери магниттей тартымдуу жер болуп келет. Бирок дароо эле белгилеп өтүү керек, еврей дини менен эч кандай байланышы жок болгон Сионизмдин, Израиль мамлекети түзүлгөндөн кийин аскердик чабуулдар менен жер алуу аракетин «Пайгамбар Ибрагимге берилген убада»нын аткарылышы катары түшүндүрүү таптакыр башка нерсе [32].

Бүгүнкү күндө дин дүйнөдөгү көптөгөн согуштардын, тирешүүлөрдүн жана талаш-тартыштардын негизги себептеринин бири болуп калууда. Дин феномени өтмүштө да болгон, бүгүн дагы бар жана эртең да бар болору анык. Ошондуктан бул феноменди мамлекеттик саясаттардан жана эл аралык мамилелерден өзүнчө карап көрүү же кароого аракет кылуу чоң жаңылыштык болору шексиз.

Кудус жана Палестина аймагындагы бул жагдайда маанилүү болгон нерсе диндик жактан көбүрөөк, маселенин укуктук аспектиси болуп саналат. Бирок, диндик негиздер тараптарга кандайдыр бир жол менен акы талап кылуусуна жол ачууда.

Бирок, Кудустун ыйыктыгы тууралуу түшүнүктөр ар бир диндин өзүнүн парадигмасына ылайык бирдей мааниге ээ жана чындык деп эсептелет. Ошондуктан маселенин бул өңүттөн талкуусу бүтпөйт. Бул нерсени түшүнгөн жана Азирети Умардан тартып, бул жерге бийлик жүргүзгөн мусулмандар дээрлик ар дайым өз парадигмаларын гана таңууга аракет кылышкан эмес. Алар негизинен өздөрүнүн бул маселедеги түшүнүктөрүнүн чындык экенин, абсолюттук ыйыктыгын билдиришкен, бирок башка ишеними бар адамдардын ыйыктык түшүнүктөрүнө

өз чегинде баа беришкен жана алардын да жашоосуна мүмкүнчүлүк беришкен. Мына ушул себептен, Азирети Умар Кыямат чиркөөсүндө намаз окуу талабына каршы чыгып, ал жердин мечитке айлануу коркунучу тууралуу айтып, анын ошол абалда калышы керектигин белгилеген жана ошол бойдон калганы да чын. Башкаруулар өзгөргөн, бирок эч ким бул чиркөөгө тийген эмес. Бирок эмне үчүн Сулайман храмы мусулмандар тарабынан негизделгени жана бул ыйык жерге эмне үчүн толеранттуулук сезиминин көрсөтүлбөгөндүгү суралышы мүмкүн. Мусулмандар ал жерге киргенде Сулайман храмынын ордунда Рим ибадатканасынын калдыктары бар болчу. Башкача айтканда, мусулмандар ал жердеги кандайдыр бир еврей имаратын өзгөрткөн эмес, бош калган жана чопо болуп калган аймакты имарат кылып, өздөрү ишенген ыкмасы боюнча өзгөртүүгө аракет кылышкан. Муну жасоодо да Котелге тийген эмес, анын пайдаланылышын дагы бөгөттөшкөн эмес. Мындан тышкары, сионисттерге чейин еврейлер да бул аймакта диний түшүнүктүн негизинде эч кандай аракет көрүүгө болбойт деп эсептешкен.

Бүгүнкү күндө Кудус боюнча маселени чечүү үчүн диндердин биринин ыйыктык дооматынын чын эместигин далилдөөгө жана экинчисин жок кылууга аракет кылуу көйгөйдү чечүүнүн ордуна аны кыйындатат. Тескерисинче, жасашыбыз керек болгон нерсе-бул аймакты аты айтып тургандай тынчтык шаарына айландыруу. Мунун жолу тарыхты эки миң жыл мурунку абалга кайра кайтарууга аракет кылуу эмес. Бул анахронизм жана кагылышуу гана болот [6].

Бул себептер менен тарыхтан учурга чейин уланып келе жаткан Палестина жана өзгөчө Кудус аймагындагы конфессионалдык алакалардагы маселелерге жана бул маселелердин да таасиринен улам пайда болгон согуштарды токтотуунун эң туура жолу укук жол болуп саналат. Бул жаатта аймактагы акыркы окуялар жана буга байланыштуу укуктук маселени талкуулай турган болсок, Кудустун статусу эл аралык укук боюнча татаал маселени түзөт.

Эң биринчиден аймактагы жакынкы тарыхый окуяларга, Англиянын мандаттык башкаруусу аяктагандан кийинки мезгилге назар салсак, Палестиналык арабдардын сионисттик баскынчылыкка дуушар боло баштагандыгы чындык. Бул жагдайда Палестиналыктар тарыхта болгондой бул сапар империалисттик мамлекеттер колдогон сионисттерге каршы өздөрүн коргоо үчүн болгон аракетин жасашты. Улуттардын өз келечегин өздөрү аныктай алышы-бул элдердин империализмге болгон каршылыгынын көрүнүшү. Бул укук БУУнун Уставынын 1/2 жана 55-беренелеринде каралган. Бирок, БУУнун Уставын өз пайдасына чечмелөөгө аракет кылган империалисттик мамлекеттер бул укукту чектөөгө умтулуп, аны ишке ашырылуучу укук катары эмес, формалдуу принцип катары көрсөтүүнү артык көрүшкөн. Палестина элинин БУУ тарабынан белгиленген негизги укуктарга ээ болушуна тоскоолдуктар бар экени айкын. Бул тоскоолдуктардын эң маанилүүлөрүнүн бири-Камп-Дэвид алкагы деп аталган келишимдер жана андан кийин түзүлгөн макулдашуулар. Палестина элине алардын негизги укуктары берилбегени да белгилүү. Кудус боюнча БУУнун кабыл алган чечимдери да маалым [27]. Буга байланыштуу Израилдин Кудусту башкалаа деп жарыялашы жана шаардын статусун өзгөртүү аракеттери эл аралык укукка ачык каршы келет. Бириккен Улуттар Уюмунун чечимдери жана Женева келишимдерине ылайык, Израилдин басып алган жерлерин өзүнүн жерине кошуусу укукка жатпайт жана тыюу салынган. Мындан улам, Израилдин Палестиналыктарга карата терроризмден ашкан зордук-зомбулук аракеттери, адамдык жана укуктук жактан каршы келет. Ошондуктан бүгүнкү күндө Палестина аймагындагы кагылышууларга чек коюу жана Кудустагы тынчтык жана

туруктуулукту камсыз кылуу үчүн Эл аралык коомчулук дагы да көбүрөөк аракет жасашы керек жана бул аракеттер Израилди эл аралык укукка ылайык болууга мажбурлоого жана Палестиналыктардын укуктарын коргоого багытталган болушу зарыл [12].

Анткени БУУнун Израилди жөн гана айыптап, андан алга жылбай калганы Израилдин дагы да чегинбей кадам ташташына себеп болууда жана чабуулдарын күчөтүүгө, башкалардын укуктарын бузууну улантууга мүмкүндүк берип жатат [37].

Жыйынтыктап алганда Ортоңку Чыгыштын Палестина жана Иерусалим аймагы тарыхтан бери дүйнөнүн эң маанилүү жана күрөшүүлөргө толгон аймактарынын бири болуп саналат. Бүгүнкү күндө бул аймакта басымдуу болгон саясий жана экономикалык факторлордун арасында конфессионалдык баалуулуктар да өзгөчө орунду ээлейт. Бул изилдөөдө Палестина аймагындагы тарыхый күрөштү түшүнүү үчүн аймактын тарыхы жана конфессионалдык өзгөчөлүгүнүн кандай мааниге ээ экени аныкталганга аракет кылынды.

Израиль менен Палестина ортосундагы жер талашуу маселеси Иерусалимдин (Кудус) ыйыктыгы жана диний мааниси менен байланыштуу, себеби Иерусалим үч монотеисттик дин үчүн ыйык жер болуп саналат.

Тактап айтканда Иудаизмде, христиандыкта жана исламда Кудус шаарынын өзгөчө орунга ээ экендиги айкын. Иудаизмде бул шаар "Ыйык Шаар" болуп, Кудус Яхудия падышалыгынын борбору катары аныкталган. Христиандыкта болсо, Иерусалим Иса пайгамбардын өмүрүнөн алынган маанилүү окуялардын орду катары каралат. Исламда Кудус Акса мечити менен байланышта болуп, анда Мухаммед пайгамбардын Исра-Мираж окуясы ушул жерде жүзөгө ашкан.

Тарыхта болгондой бүгүнкү күндөгү Палестина аймагындагы конфессионалдык алакалардагы чыр-чатактарды диний негиздер менен чечүүгө мүмкүн эмес. Анткени үч монотеисттик диндин ар биринин аймакка байланыштуу диний баалуулуктары бирдей мааниге ээ. Андыктан өзгөчө сионизм кыймылы тарабынан саясатташтырылган конфессионалдык баалуулуктар жана саясий чыр-чатактар, тарыхый укуктук анализ менен бирге, аймактагы адам укуктары жана эл аралык мыйзамдардын ченемдерине таянуу менен чечилүүгө тийиш. Айрыкча, Израилдин Палестинадагы саясий кадамдары, гуманитардык кризис, кошумча эл аралык укуктук чечимдер бул жаңжалдын кесепеттерин жеңилдетүүгө багытталган чечимдерди талап кылат.

Колдонулган адбияттар

1. Abdurrahman Küçük, “Arz-ı Mev’ud”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/442.
2. Abdurrahman Küçük, “Beytülâhm”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/86.
3. Armaoğlu, Filistin meselesi ve Arap İsrail savaşları 1948-1988, 16-17.
4. Arzu Cebe, “Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs ve Kutsallık Kavramı”, Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2017, 4/13, 375.
5. Cengiz Batuk-Rabia Mert, “Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2017, 8/2, 129.
6. Cengiz Batuk-Rabia Mert, “Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs”, 147-148.
7. Çokdoğan, “Dinler Açısından Kudüs ve Önemi”, 25.
8. Ekrem Memiş, “Eskiçağda Filistin ve Filistinliler”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 2011, 7/2, 1.
9. Eliezer Chammou, “Near or Middle East?: Choice of Name”, MELA (Middle East Librarians Association) Notes, No.37, AKIII, 1986, 7.
10. Fahir Armaoğlu, Filistin meselesi ve Arap İsrail savaşları 1948-1988, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2007, 16-17.
11. Feyza Betül Köse, “Osmanlı Dönemi Kudüs’ünde Mimari Çalışmaları”. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, 29, 28-29.
12. Gülnur Balcı, “Analiz: Uluslararası Hukuk Açısından Filistin ve Kudüs”, Gençlik Düşünce ve Araştırma Kuruluşu, 1.
13. Hamit Çelik, “Orta Doğu’da ABD Politikaları ve Büyük Orta Doğu Projesi”, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, 6.
14. Harman, “İslamiyet ve Kudüs”, 28.
15. <https://www.azattyk.org/a/32793206.html>; 26.01.2024.
16. <https://www.bbc.com/kyrgyz/articles/cv20jg3lq04o>
17. Hüseyin Köftürcü, “Semavi Dinler Bağlamında Kudüs”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2020, 13/71 1056.
18. Köftürcü, “Semavi Dinler Bağlamında Kudüs”, 1058.
19. Kudüs: Tarihi Belge, trc. Acar Tanlak, İslam Konferansı Teşkilatı, 1988, 8.
20. M. Lutfullah Karaman, “Filistin”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 13, 89.
21. Memiş, “Eskiçağda Filistin ve Filistinliler”, 1.
22. Muhammed Güngör, “Hristiyanlıkta Kudüs’ün Kutsallaşma Süreci”, Amasya İlahiyat Dergisi, 2020, 14, 148.
23. Ömer Faruk Harman, “İslamiyet ve Kudüs”, Milet ve Nihal, 2019, 16/1, 28.
24. Ömer Özpınar, “Beyt-i Makdis’in Kible Olması ve Süresiyle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi”, İstem Araştırma Dergisi, 2021, 19/38, 194.
25. Özmen, “Dinî Ve Hukuki Perspektife Göre Geçmişten Günümüze Kudüs’ün Önemi”, 46.
26. Özmen, “Dinî ve Hukuki Perspektife Göre Geçmişten Günümüze Kudüs’ün Önemi”, 47.
27. Özmen, “Dinî ve Hukuki Perspektife Göre Geçmişten Günümüze Kudüs’ün Önemi”, 58.

28. Salih Sabri Yavuz, “Mi‘rac”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/132-135.
29. Şinasi Gündüz (ed.), Yaşayan Dünya Dinleri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, 214.
30. Şükrü Günbulut, Orta Doğu Din Kültürü, İstanbul, 1996, 96.
31. Süleyman Özmen, “Dinî Ve Hukuki Perspektife Göre Geçmişten Günümüze Kudüs’ün Önemi”, Çukurova Araştırmaları Dergisi, 4/1, 44.
32. Türkkaya Ataöv, “Kudüs ve Devletler Hukuku”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1980, 35/1, 33.
33. Ümran Çokdoğan, “Dinler Açısından Kudüs ve Önemi”, Kadim Akademi SBD, 2024, 8/1, 21.
34. Анбия, 21/17.
35. Бакара, 2/144.
36. Тоорат, 35/10 бөлүмүндө мындай деп айтылат: "Аллах ага мындай деди: Сенин атың Якуб, эми атың Якуб деп аталбайт, бирок атың Исраил болууга тийиш. Ал аны Исраил деп атады."
37. Özmen, “Dinî Ve Hukuki Perspektife Göre Geçmişten Günümüze Kudüs’ün Önemi”, 58.
38. Исра,17/1.